

بررسی مردم‌شناختی هیئت‌های مذهبی شهرستان میانه

* سیدحسین صدری

** دکتر فریبا میراسکندری

چکیده

این پژوهش با محوریت مناسک دهه اول محرم، به منظور شناخت هیئت‌های سنتی شهرستان میانه و در پاسخ به این سؤال که ابعاد دینداری و ارزش‌های اجتماعی و اخلاقی افراد چگونه در هیئت‌های سنتی انعکاس می‌یابد، تدوین شده است. چارچوب نظری، ترکیبی از نظریه‌های مردم‌شناسی کارکردگرایی مناسک دینی دورکیم، مکتب ساخت‌گرایی و نظریه نیاز مالینوفسکی بوده است. روش پژوهش نیز اسنادی و کیفی متکی براساس مشارکت، تجربه و مشاهده است. براساس یافته‌ها، برگزاری مراسم عزاداری عاشورا و دهه اول محرم، از آئین‌های دینداری و مقوله‌ای اساساً اجتماعی است که تأسیس، تعریف و تبیین چگونگی آن به نوع عمل و شرایط اجتماعی دینداران برمی‌گردد. در واقع هیئت‌ها، در مرتبه اول، فضایی قدسی و از جمله قدیمی‌ترین نهادهای مردمی و اجتماعی هستند که حول محور حبّ اهل بیت عصمت و طهارت (ع) و تعظیم شعائر، به‌خصوص بزرگداشت ایام شهادت سید و سالار شهیدان اباعبدالله‌الحسین (ع) فعالیت می‌کنند و با اسطوره‌های دینی پیوندهای عمیق و ناگسستنی دارند. به جرئت می‌توان گفت که مناسک عزاداری بر تمام جنبه‌های زندگی افراد اعم از اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، دینی و مذهبی تأثیر گذاشته است. گروه‌های مختلف، تحت تأثیر مناسک آیینی یا از طریق آن، مراد دل خویش می‌جویند و با حضور در مناسک، به تطهیر خود از احساس گناه یا تعقیب حاجات و دغدغه نجات و رستگاری می‌اندیشند.

کلیدواژه‌ها: اخلاق، اسطوره، دینداری، مناسک، هیئت‌های سنتی، هیئت‌های مذهبی

* کارشناسی ارشد مردم‌شناسی. رایانامه: Saeed-seyed-sadvi@yahoo.com

** دکتری جامعه‌شناسی، عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی. رایانامه:

far.mireskandari@auctb.ac.ir

مقدمه

پژوهش در خصوص عقاید، باورها و مناسک دینی و مذهبی، نزد اصحاب علوم اجتماعی بویژه مردم‌شناسی، اهمیت اساسی و ویژه دارد. چراکه برگزاری مراسم مذهبی به عنوان یک عمل دینی و فرهنگی، مجموعه‌ای از باورها و اعتقاداتی را شکل می‌دهد که حامل فرهنگ دینی و نمادهای قدسی است و می‌تواند وضع فرهنگی هر جامعه را به خوبی بازنمایی کند. به این ترتیب، مطالعه مناسک مذهبی که اساساً مقوله‌ای اجتماعی به شمار می‌رود، در پیوند دادن روحیات و سبک زندگی مردم یک جامعه با جهان‌بینی و معرفت دینی آنها به عنوان مهم‌ترین کارکرد فرهنگی دین، نقش دارد.

نگاهی به سیر تاریخی عزاداری در ایام محرم نشان می‌دهد؛ این مراسم از فردای روز عاشورا تاکنون دوران‌ها و سبک‌های گوناگونی را به خود دیده است. تا پیش از شروع دوران حکومت آل بویه در ایران شیعیان قدرت سیاسی را در دست نداشتند اما با به قدرت رسیدن خاندان بویه در ایران عزاداری‌های محرم علنی شد و به فرمان معزالدوله دیلمی، پایه‌گذار آل بویه در عراق، خوزستان و کرمان، روز عاشورا تمامی بازارها تعطیل شدند و مردم در بیرون منازل به عزاداری امام حسین(ع) و یاران ایشان پرداختند.

آئین‌های عزاداری ماه محرم به دلیل ساختار مناسکی و پیوندی که با حیات پیوسته در حال تغییر مؤمنان دارد، همیشه متحمل تغییرات بسیار بوده است؛ مناسک مذهبی علاوه بر آنکه بازنمای دگرگونی‌ها هستند، یکی از نقش‌های اصلی‌شان، پیشبرد دگرگونی و اعتبار بخشیدن به آن است (بیتس و پلاگ، ۱۳۷۵: ۶۷۸). به همین دلیل نیز موضوع مهمی برای پژوهش‌اند. در آیین تشیع، مناسک عزاداری و گفتمان کربلا و تغییرات آن، بازنمای مناسبی برای زندگی و دین‌ورزی مردم همچنین تغییرات آن در حیطه قشر اجتماعی مربوط است.

مناسک عزاداری و گفتمان کربلا به دلیل نقشی که در حیات مردم ایفا می‌کند، در صور مختلفی تبلور یافته و مردم آن را با سازوکارها و صورت‌بندی‌های متنوعی بازسازی کرده‌اند. (رحمانی، ۱۳۹۲)

آنچه در این پژوهش به آن پرداخته شده، بررسی باورها و اعتقادات دینی مردم شهر میانه در مناسک عزاداری دهه اول ماه محرم است که ابعاد دینداری و ارزش‌های اجتماعی و اخلاقی افراد در آن انعکاس می‌یابد.

به منظور تحلیل عمیق‌تر موضوع عزاداری و بررسی هیئت‌های عزاداری، ویژگی‌های فرهنگی - اجتماعی و کارکردهای هیئت‌های عزاداران باب‌الحوایج چهارخانوار (میرحسین دسته‌سی) به عنوان یک کل و عناصر فرهنگی، به عنوان اجزای آن در متن کلی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

ایران کشوری است که در هر منطقه‌ای از آن آداب و رسوم متنوعی دیده می‌شود. می‌توان گفت که مناسک هیئت‌های سنتی عزاداری از دیرپاترین نهادهای اجتماعی غیررسمی به شمار می‌روند و در مناطق مختلف به شکل‌های متنوعی برپا می‌شوند. یکی از بارزترین و مهم‌ترین مراسم آیینی در میان مردم که با شور شعف به مفصل‌ترین شکل برگزار می‌شود، مناسک عزاداری، بویژه در دهه اول ماه محرم، موسوم به دهه عاشورا است. از آنجا که این نهاد سنتی - مردمی جزئی از آداب و رسوم و سنن هر منطقه به شمار می‌رود، مقاله حاضر سعی در بررسی دیدگاه مردم‌شناختی با تحلیلی ژرف‌انگر به شناخت فعالیت‌های این مناسک دارد و به این سؤال پاسخ می‌دهد که ابعاد دینداری و ارزش‌های اجتماعی و اخلاقی افراد چگونه در هیئت‌های سنتی انعکاس می‌یابد؟

این مقاله با محوریت مناسک عاشورای حسینی و به منظور شناخت هیئت‌های سنتی شهرستان میانه از دیدگاه مردم‌شناختی انجام شده است. هر چند همه افراد به عنوان عضوی از جامعه ایرانی با این آیین‌ها که به فراخور فرهنگ و رسوم هر منطقه از جغرافیای ایران متفاوت است، آشنایی دارند؛ این آشنایی و شناخت تا آن زمان که در قالب یک دیدگاه تخصصی و از منظر مردم‌شناختی فرهنگی و دینی مورد پژوهش و بررسی قرار نگیرد، به عنوان یک تجربه فرهنگی به شمار نخواهد آمد.

روش‌شناسی پژوهش

در هر رشته علمی برای حاصل آمدن نتایج به ناچار باید از تعدادی اصول منطقی پیروی کرد. منظور از این اصول، همان راه و روش علمی است که آن را روش تحقیق می‌نامند. «روش‌شناسی عبارت است از مطالعه آن دسته از نظم‌های اجتماعی که اغلب - و نه همیشه - ناشناخته و نامرئی‌اند» (قنادان، ۱۳۸۴: ۲۵۳) روش علمی «به مجموعه روش‌ها و شیوه‌های ذهنی و حسی اطلاق می‌شود که پژوهشگر را به حقیقت می‌رساند یا برای اثبات حقیقت به کار می‌آید» (طیبی، ۱۳۷۰: ۵۰) به بیان ساده «روش‌شناسی (یا متدولوژی) در علوم، شیوه انجام دقیق و اندیشیدن منظم و منطقی است. «به عبارت دیگر» روش تحقیق، عبارت است از تکنیک‌ها و ابزار و اسلوب‌هایی که در بررسی‌های پدیده‌های مختلف (با توجه به ماهیت پدیده‌ها و حوزه فعالیت هر علم) به کار برده می‌شوند تا قوانین حاکم بر آنها را کشف نمایند» (گلابی، ۱۳۷۳: ۱۲۶)

مردم‌شناسی زیرشاخه علوم اجتماعی است. «در مورد اقوام و گروه‌هایی بحث می‌کند که همه چیز، حتی زبانشان قابل مطالعه و فراگیری است. این مسئله نمایانگر آن است که اساس روش‌شناختی در مردم‌شناسی تکیه بر یک استدلال استقرایی، (Inductif - ve) بویژه به سمت «کل» دارد» (عسگری خانقاه، ۱۳۹۱: ۷۴) «در واقع علم مردم‌شناسی، برای تحقیق هدف‌های خود، باید در جامعه مورد نظر نفوذ کند، خود را به عنوان عضوی از آن جامعه به حساب آورد و با انتخاب روش‌های رفتاری بجا و مناسب خود را پذیرفتنی سازد؛ این کارها بیشتر با مشارکت و حضور در مراسم، جشن‌ها، اعیاد، عزاداری‌ها، کشاورزی و غیره تحقق می‌پذیرد» (فربد، ۱۳۸۸: ۶۶) در واقع، روش تحقیق در علوم اجتماعی، همانند سایر علوم است و روشی جدا محسوب نمی‌شود؛ بر روش تجربه و مشاهده اتکا دارد و موضوع و محور مطالعه‌اش «انسان» است. این امر به دو صورت انجام می‌گیرد: روش پنهانگر و روش ژرفانگر.

«روش پنهانگر عبارت است از مشاهده جامعه‌های انسانی گسترده با تمام ویژگی‌هایشان، و آن به دست آوردن ویژگی‌هایی چون مسائل فرهنگی، دینی، اقتصادی، سیاسی و آموزش و پرورش می‌باشد» (طیبی، ۱۳۷۱: ۹۳) در مردم‌شناسی به دلیل آنکه

بررسی مردم‌شناختی هیئت‌های مذهبی شهرستان میانه ❖ ۱۲۱

مطالعه باید به شکل عمیق صورت پذیرد، از روش ژرفانگر استفاده می‌شود. «روش ژرفانگر در مطالعات اجتماعی بویژه در جامعه‌های محدود و مشخص و با وسعت کم مورد استفاده قرار می‌گیرد. از این روش بیشتر در تحقیقات مردم‌شناسی و مطالعات روستایی و ایلی و قشرهای خاص اجتماعی استفاده می‌شود» (همان).

در پژوهش حاضر، پژوهشگر با رویکرد کیفی و با استفاده از فنون پژوهش میدانی، خود در مناسک عزاداری حسینی شرکت جست و به گردآوری و تحلیل داده‌ها پرداخته است. مهم‌ترین روش جمع‌آوری اطلاعات میدانی در این پژوهش، روش مشاهده مشارکتی و مصاحبه و گفتگو در فضای واقعی، به همراه استفاده از تکنیک‌های صوتی و تصویری بوده، همچنین در ادامه، از روش‌های تاریخی و اسنادی نیز در جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها استفاده شده است. در تهیه عکس‌هایی که هنگام اجرای مناسک گرفته شده سعی شده است تمرکز احساسات روحی و عاطفی افراد برهم نریزد. جامعه مورد تأکید این پژوهش، یکی از محلات قدیمی شهر میانه با بافت سنتی و هیئت‌عزاداران باب‌الحوایج چهار خانوار (میرحسن دسته‌سی) را شامل می‌شود که فضای عزاداری در آن به طور عمیق و وسیع مورد مطالعه قرار گرفته است.

در این پژوهش ابتدا سعی شده است یک گونه‌بندی از هیئت‌های عزاداری شهرستان میانه به دست آید. برای این منظور با تکیه بر آمار و اطلاعات مربوط به هیئت‌های عزاداری در شهرستان میانه و با تأکید بر مفهوم هیئت، دو گونه هیئت تعریف شده است:

۱. هیئت‌های سنتی آن دسته از هیئت‌ها را شامل می‌شوند که تاریخ تشکیل و تأسیس آنها به قبل از انقلاب و نزدیک به یک قرن پیش یا بیشتر می‌رسد. ویژگی‌ها، ارزش‌ها و سازمان گروهی این هیئت‌ها از سنت‌های مرسوم و قدیمی پیروی می‌کند.
۲. هیئت‌های جدید آن دسته از هیئت‌هایی را شامل می‌شوند که عموماً بعد از انقلاب و در دوران جنگ یا بعد از آن شکل گرفته‌اند و برخی از ویژگی‌ها و ارزش‌های سنتی را در خود دارند؛ به طوری که برخلاف هیئت‌های سنتی، خادم و خادمان را محور اصلی هیئت به شمار نمی‌آورند اما تمامی کارکردهای هیئت‌های سنتی را دربرمی‌گیرند.

در واقع طی انجام پژوهش حاضر، پژوهشگر سعی کرده است با عینیت که شرط لازم در پژوهش مردم‌شناسی است، به ورطه قضاوت و داوری نیفتد و به بررسی و تحلیل گفتگوهای عزاداران بپردازد.

۱۲۲ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

طبق پژوهش‌های صورت گرفته و آثار به دست آمده از مراسم هیئت‌های مذهبی شهرستان میانه که بیانگر قدمت بیش از سیصد سال و اهمیت آن در برخی از باورهای باستانی مردم است، پژوهشگر قصد دارد که با بهره‌گیری از نظریات «مکتب اشاعه»، «مکتب کارکردگرایی»، «کنش متقابل نمادین» و «نظریه نیازها» به تحلیل مردم‌شناختی این مراسم بپردازد.

هیئت‌های مذهبی شهر میانه

هیئت‌های مذهبی در شهرستان میانه، تشکیلاتی خودجوش و مردمی هستند که از افشار مختلف مردم تشکیل شده‌اند و اساساً با هدف ترویج فرهنگ مناسک عزاداری ماه محرم و زنده نگه داشتن سنت‌های مذهبی در ایام دهه اول محرم فعالیت می‌کنند.

«کلمه هیئت در لغت به معنای «صورت، شکل، حالت هر چیز» به کار رفته است» (دهخدا، جلد ۴۹: ۳۵۱). از هیئت تعاریف زیادی شده است؛ جواد محدثی در «فرهنگ عاشورا» چنین می‌نویسد: «منظور از هیئت‌های عزاداری، نوعی تشکل مذهبی، بر محور عزاداری برای سیدالشهدا و ائمه علیهم‌السلام است. مجموعه‌هایی از مردم هر محله در شهرها یا روستاها که برای سوگواری و روضه‌خوانی نسبت به امام حسین علیه‌السلام بویژه در ایام عاشورا تشکیل می‌یابد» (محدثی، ۱۳۷۴: ۴۷۲). علیرضا رئیس‌زاده نیز چنین تعریف می‌کند: «هیئت یعنی تجمعی از مؤمنان که برای تعظیم شعائر الهی و احیای امر اهل بیت (ع) نام و یاد و سیره و روش اهل بیت در جامعه به تعلیم و تربیت دینی اخلاق خود به برگزاری متناوب جلسات مذهبی شامل قرائت قرآن، سخنرانی دینی و ذکر توسل اهل بیت عصمت و طهارت، محوریت عزاداری امام حسین (ع) اقدام می‌کنند» (پایگاه اطلاع‌رسانی آفتاب). همچنین محسن حسام مظاهری معتقد است: «با وجود سابقه چندین ساله مجالس اهل بیت و دسته‌جات سوگواری استفاده از واژه هیئت برای نامیدن این مجالس امر چندان با قدمتی نیست و سابقه حداکثر هفتاد، هشتاد ساله دارد. هیئت گروهی اجتماعی با سابقه تاریخی شخصی و تجمعی از افراد است که به منظور زنده نگه داشتن یاد و خاطره مناسبت‌های مذهبی (اعیاد، ایام ولادت و شهادت ائمه) با محوریت واقعه

بررسی مردم‌شناختی هیئت‌های مذهبی شهرستان میانه ❖ ۱۲۳

کربلا و قیام امام حسین علیه‌السلام و بر اساس ساختار دوگانه «واعظ» (سخنران، آخوند) و ذاکر (مداح، روضه‌خوان) تشکیل می‌شود و اعضای آن از طریق روش‌های معمول و آدابی مشخص (سینه‌زنی، زنجیرزنی، کف‌زنی) به سوگواری یا شادمانی می‌پردازند. شرکت در هیئت اختیاری و براساس اعتقاد و باور درونی است. «هیئت» را می‌توان نوعی «گروه اجتماعی» نیز تلقی کرد که از هر چهار ویژگی لازم گروه اجتماعی؛ یعنی هدف مشترک، فعالیت مشترک، کنش متقابل و احساس تعلق برخوردار است» (مظاهری، ۱۳۸۴: ۱۱). همچنین می‌توان آن را به دلیل محتوا و شکل ظاهر به دو دسته الف) هیئت‌های مذهبی سنتی و ب) هیئت‌های مذهبی امروزی تقسیم کرد.

دسته^۱ (هیئت)

دسته عنوانی است که به شکل‌های مذهبی قبل از انقلاب به جای هیئت اطلاق می‌شده است. واژه هیئت برای نامیدن گروه‌های عزاداری حسینی شهرستان میانه با وجود تاریخچه چند صدساله این شکل‌ها سابقه چندانی ندارد و طبق گفته ریش‌سفیدان برای نامگذاری شکل‌های مذهبی حسینی شهر میانه بعد از انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ مرسوم شده است. هیئت‌های مذهبی جدید، برخلاف هیئت‌های سنتی که فقط در دهه اول ماه محرم عزاداری می‌کردند، در طول سال به صورت هفتگی و در ایام شهادت و ولادت نیز مراسم برگزار می‌کنند. این رویه، در برخی موارد هیئت‌های سنتی قدیم را نیز تحت تأثیر قرار داده به طوری که بعضی از آنها نام خود را تغییر داده‌اند.

آغاز محرم در میانه

«هر سال، محرم که می‌رسد، پرچم‌های سبز و سیاه و قرمز از درِ خانه‌ها سر بیرون می‌کنند. مردم لباس سیاه می‌پوشند؛ به نشانه اندوهگین بودن و غم داشتن. در و دیوار شهر سیاه‌های پارچه‌ای بر تن می‌کنند و همه جا را نام «حسین» زینت می‌دهد.» (آل رسول، ۱۳۸۹: ۲۷)

1. dasta (با تلفظ محلی)

نصب پرچم بر سر کوچه هیئت میرحسن
دسته‌سی محرم ۱۳۹۴
(عکاس: سیدحسین صدری)

آویختن پرچم برای اعلام شروع ماه
عزاداری محرم ۱۳۹۴
(عکاس: سیدحسین صدری)

مهیا شدن حسینیه قبل از آغاز عزاداری دهه محرم

هر کس به اندازه ارادت‌اش و فارغ از سن و سالی که دارد، در حال تکاپوست و در این بین جوانان شهر نقش پررنگ‌تری را ایفا می‌کنند. بیرق‌های عزاداری، علم، کتل و سایر لوازم از انبار هیئت، خارج و با اشک جان غبارروبی می‌شوند. اماکن هیئت‌ها «حسینیه‌ها» نیز آماده پذیرایی از ماتم حسینی می‌شوند. پرچم‌های سیاه رنگ را آراسته می‌کنند و سایر بیرق‌هایی را که رسالت اعلام عزاداری را دارند، به سینه دیوار کوچه‌ها و سر در خانه‌ها می‌نشانند. خادمان و وارثان اندوه حسینی نیز که شامل بزرگان، ریش سفیدان و اشخاص صاحب نفوذ و قدرت هستند، دیدگاه‌هایشان را به اعضای تدارکات اعلام می‌کنند تا مراسم باشکوه آیینی که ساختار خاص خودش را دارد، هر چه باشکوه‌تر برگزار شود.

تاریخچه هیئت میرحسن دسته‌سی

سابقه ارادت به سالار شهیدان و خاندان پر عظمت ایشان، صحبت دیروز و امروز نیست و چنان که گویی با تاریخ عشق عجین شده است.

بررسی مردم‌شناختی هیئت‌های مذهبی شهرستان میانه ❖ ۱۲۵

پژوهشگران مقاله حاضر، ضمن دستیابی به اسناد مکتوب، در پی گفتگو با چند تن از اهالی و ریش‌سفیدان، دریافتند؛ «میرحسن دسته‌سی» اولین هیئت سنتی شهرستان میانه است که تأسیس آن به روایت شفاهی به هفت نسل گذشته برمی‌گردد. تصویر

چند علم (پرچم) سیاه رنگ که تقریباً تاریخ هیئت را به دو قرن پیش می‌رسانند و ارزشی ناگفتنی دارند به همراه پرچمی که در زیر آنها قرار دارد، مراسم عزاداری را در دهه ۴۰ نشان می‌دهد.

عکس هیئت در محرم ۱۳۴۲

خادم (دسته‌باشی)

خادم در هیئت میرحسن دسته‌سی جایگاه ویژه‌ای دارد. افراد گوناگون در تمامی کارهای هیئت مشارکت و فعالیت فی سبیل‌الله دارند اما همه مسئولیت‌ها بر دوش خادم هیئت است. خادمان این هیئت، تاکنون همگی از خاندان سادات بوده‌اند و به شکل موروثی به این سمت رسیده‌اند. خادمی اغلب از پدر به فرزند (پسر بزرگ) و در صورت فوت یا نبود فرزند بزرگ، به فرزندان پسر دیگر می‌رسد. اصطلاح سَرْدَسْتَه یا دَسْتَه‌باشی نیز به همان خادم اطلاق می‌شود که به شکل موروثی این وظیفه را عهده‌دار است. خادمان در هیئت‌های سنتی شهرستان میانه اغلب از خاندان سادات‌اند. (سادات عموماً به فرزندان علی (ع) و گاه نیز به آل ابی‌طالب اطلاق می‌شود که در هر دو صورت با نسبت علوی معرفی شده‌اند) (رحمتی، ۱۳۸۹: ۹۱) سادات در میان اعضای مشارکت‌کننده در هیئت، از جایگاه ویژه‌ای برخوردارند تا جایی که افراد برای گرفتن حاجات به آنان متوسل می‌شوند و از ایشان می‌خواهند که عفو و بخشش و قبولی دعاهایشان را از خداوند طلب کنند. به این ترتیب می‌توان گفت که اگرچه خادمان در

میان مشارکت‌کنندگان جایگاه قدیسان را ندارند، می‌توان گفت که برای آنان افرادی شبه مقدس به شمار می‌روند.

تصویر حضور خادم در جمع عزاداران در حال تعیین ادامه مسیر حرکت، محرم ۱۳۹۳ (عکاس: رضا غیابی)

آغاز عزاداری

در شهرستان میانه، سینه‌زنی آداب خاص خودش را دارد و نشان از آیینی کهن است. ابتدا با رعایت سن، ریش سفیدان در دو سمت می‌ایستند و سپس جوانان پرشور و پس از آن، نوجوانان عاشق و کودکان صف را ادامه می‌دهند. مداح با ذکر صلوات برای شادی روح اموات و بانیان هیئت، یاد کردن از کسانی که سال گذشته غرق در اشک ماتم، حسین را به لوح جان می‌خواندند و سپس لعن خاندان تا ابد منفور بنی‌امیه، بخصوص یزید ملعون و لشکریان کفر، رخصت خواندن می‌گیرد.

نوحه‌خوان می‌خواند و صدای ضربه به سینه‌ها به گوش می‌رسد. این سینه‌زنی‌ها آیین خودش را دارد و به اُوچ ضربه یا سه ضربه معروف است. شاه‌بیت و اشعار نوحه‌خوانی مناسب با هر روز انتخاب می‌شود؛ روز اول اختصاص به خروج و وداع کاروان ابا عبدالله(ع) دارد. در دومین روز و دومین شب، از ورود کاروان حسینی به کربلا، حبیب بن مظاهر و حر بن ریاحی یاد می‌شود و شب سوم به پاس احترام

حضرت رقیه (س) دُرَدانه حضرت اباعبدالله‌الحسین (ع) مداحی در ذکر مصیبت این طفل سه ساله شکل می‌گیرد. در این شب، نوحه‌های سنگین و جوشی نیز خوانده می‌شود چنان‌که گویی سینه هر دردمندی را می‌شکافد و خون جاری می‌کند. شب چهارم، شبی دردناک است. شبی که عزاداران حسینی چنگ بر دامن جوان دلربای حسین، علی اکبر می‌زنند و هر کس به نوعی می‌خواهد با احسان خویش یادی از جوان خود کند. خادم هیئت با شناختی که از همه عزاداران دارد، صلوات‌گویان با ذکر نام جوانان اسیر خاک، یاد و خاطره آنان را زنده می‌کند. شب پنجم، چون متعلق به نوجوان ۱۳ ساله صحرای کربلا حضرت قاسم (ع) است، اغلب احسان‌کنندگان نیز نوجوان هستند و با خلوص نیت در عزای حسینی شرکت می‌جویند.

روز و شب ششم دهه اول محرم متعلق است به شیرخوار امام حسین (ع) که در واپسین ساعات عاشورا به شهادت رسیده است. در این روز عزادارانی که نوزاد شیرخوار دارند، طفل خود را با پوشاندن لباس سبز و بستن سربندی به پیشانی‌اش به محفل عزاداری می‌آورند.

اجرای مراسم عزاداری روز تاسوعا و عاشورا از مهم‌ترین مناسک دهه اول ماه محرم در این هیئت به شمار می‌رود. شکل و زمان اجرای مراسم در این دو روز به قدری متفاوت است که شهر را در عمل به تعطیلی می‌کشاند. افراد نسبت به روزهای دیگر بسیار رئوفانه برخورد می‌کنند و هر کس درصدد کمک به دیگری است، گذشت و فداکاری بسیاری دیده می‌شود.

در روز تاسوعا هیئت مملو از جمعیت است و در سویی دیگر، خانم‌های ماتم‌زده در عزا سراسیمه اجاق‌های گاز را روشن می‌کنند و دیگ‌های بزرگ و آماده برای طبخ نهار را به همراه آشپزباشی آماده می‌کنند. بنا به گفته ریش سفیدان تا دو دهه پیش، به رسم احترام و حرمت عزاداران، قربانی‌کنندگان قربانی خود را در بدو ورود هیئت به حیاط امامزاده قربانی می‌کردند. قربانی نذری خادم هیئت بوده و هست و وی تصمیم‌گیرنده نهایی برای مصرف آن به‌شمار می‌آید. از دو دهه گذشته، شکل جدیدی در میان مردم و نذرکنندگان پدیدار شده که اغلب برای قربانی کردن نذری خود، هیئت را به منزل خودشان دعوت می‌کنند. هنگام ورود هیئت به منزل قربانی‌کننده، نذری

۱۲۸ ❖ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

نذرکننده قربانی می‌شود و پس از مراسم عزاداری برای حاجت نذرکننده دعا می‌کنند. در نهایت نیز با پذیرایی از حاضران، راهی دعوتی دیگر می‌شوند.

روشن کردن شمع در شب عاشورا

از بعد از ظهر تا سوا تا شب، حسینیه آماده پذیرایی از مهمانانی می‌شود که به صورت دسته‌های مختلف برای روشن کردن شمع به حسینیه خواهند آمد. برای این منظور میزهایی آماده می‌شود تا گروه‌هایی که به آنان شمع‌گتیرن‌لر (gatiranlar) (به معنی شمع‌آوردندگان) گفته می‌شود، برای روشن کردن شمع و به جا گذاشتن آن دچار مشکل نشوند. عزاداران دسته دسته، با شمع می‌آیند و بخصوص بانوان هر کدام با نیت قلبی خویش از میان شمع‌های روشن یکی را به عنوان تبرک خاموش می‌کنند و به منزل خویش می‌برند. اغلب نیز تا سال دیگر نگاه می‌دارند. سال بعد آن را به حسینیه می‌آوردند و یک شمع دیگر می‌برند؛ این تعویض را برخی از عزاداران پیر بیش از شصت سال است که انجام داده‌اند.

در گفتگوهای صورت گرفته، برخی از این افراد شمع را به عنوان قوتی برای خود در برابر حوادث غیرمترقبه و مشکلات زندگی به شمار آورده‌اند که روشنی‌بخش محفل زندگی‌شان در برابر تاریکی‌های هستی بوده است.

حضور دسته‌های شمع‌آورنده محرم
۱۳۹۴
(عکاس: سیدحسین صدری)

روشن کردن شمع در شب عاشورا
محرم ۱۳۹۴
(عکاس: رضا غیابی)

حلیم‌پزان

حلیم‌پزان یا پختن آش برنج هم یکی دیگر از رسوم دیرینه این هیئت است که عاشقان زیادی را نهم محرم گرداگرد یکدیگر جمع می‌کند؛ پای دیگ نذری زیارت عاشورا می‌خوانند و آن را به ابا عبدالله (ع) تقدیم می‌کنند. نیمه‌های شب آش حلیم پخته می‌شود و عزاداران بعد از گریه و سینه‌زنی آماده پذیرایی می‌شوند. دیگ‌های حلیم آماده شده و ابتدا خادم هیئت به عنوان تبرک از حلیم دیگ اول در بشقابی می‌ریزد سپس دیگران برای پذیرایی از عزاداران دست به کار می‌شوند تا مبادا کاری از قلم بیفتد و خدایی ناکرده در انجام ارادت و وظیفه شان خللی وارد شود. سینه‌زنان برای نیت خویش به عنوان تبرک از آن آش نوش جان نموده و گاهی برای گرفتن شفای بیماری که در خانه دارند به هنگام رفتن نیز مقداری از حلیم را با خود به خانه می‌برند.

بردن آش نذری توسط عزاداران محرم
۱۳۹۴
(عکاس: سیدحسین صدری)

مشارکت در حلیم‌پزان
(عکاس: مهدی نصیرزاده)

صبح روز عاشورا

اغلب عزاداران تاسوعا را تا صبح عاشورا در پای دیگ‌های حلیم بیدار می‌مانند تا با صبحانه‌ای داغ از دیگران پذیرایی کنند. اگر چه برخی در شب گذشته نیز پذیرایی شده‌اند، برکت به قدری است که برای صبحانه عاشورا نیز باقی مانده است. افراد مسن اولین کسانی هستند که طبق سنن گذشته، بعد از اذان صبح خود را به حسینیه می‌رسانند؛ اما جوانان دیرتر می‌آیند؛ هر چند که برخی شب را در حسینیه سحر

۱۳۰ ❖ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

کرده‌اند. سفره‌ها پهن می‌شوند؛ از حلیم گرفته تا آش برنج، پنیر، کره، عسل، فطیر سنتی و شیر داغ. در نهایت، شور و شعور حسینی و رونق عزاداری به اوج خود می‌رسد. باری دیگر عزاداران جمع شده‌اند تا به سینه‌زنی و عزاداری بپردازند. اما این بار، اول صبح و زودتر از روزهای دیگر، برای سینه‌زنی راهی حرم امامزاده اسماعیل یا به رسم سه دهه گذشته مزار شهدا می‌شوند.

علم خواباندن

ظهر عاشورا کاروان عزاداری از در حسینیه خارج می‌شود اما علم‌ها دیگر بر فراز آسمان پدیدار نیستند. آنها بر دوش دو فرد به گونه‌ای حمل می‌شوند که گویی تابوت‌اند. خواباندن علم یا پرچم امروزه در اغلب نقاط جهان مرسوم است. به طوری که در هر نقطه‌ای که بالاترین مسئول کشوری چشم از جهان فرو می‌بندد، پرچم‌ها نیمه افراشته می‌شوند و این همان شکل تغییر یافته خواباندن علم در سوگ عزیزترین فرد است.

خواباندن علم بعد از ظهر عاشورا محرم ۱۳۸۳
(عکس: آرشیو هیئت)

دادن نذری

نذری گرفتن و نذری دادن از سنت‌های ارزشمند هیئت به شمار می‌آید که سال‌های سال در بین مشارکت‌کنندگان و عزاداران رواج داشته و دارد. چنان که هر گاه صحبت از عاشورا و محرم به میان می‌آید، بی‌اختیار از کوچک و بزرگ، زن و مرد، هر کس هر چه در توان دارد، بر سر سفره اخلاص می‌گذارد؛ با تمام وجود و رضایت قلبی می‌بخشد تا در سایه توسل به خاندان سادات، کرامت امام حسین (ع) و بذل و بخشش خداوند چند برابر برکت نصیب‌اش گردد.

یکی از نذورات مشارکت‌کنندگان، تهیه غذا برای هیئت است؛ نذرکنندگان بعد از گرفتن حاجات خود براساس نذری که داشته‌اند هر ساله یک وعده (نهار یا شام) هیئت را میهمان سفره خانه خود می‌کنند. روز موعود دسته عزاداری به منزل نذرکننده می‌رود و بعد از دقایقی سینه‌زنی و دعا سفره‌ها پهن می‌شود. این نوع نذری برای برخی، از پدر به ارث رسیده است. به این منوال که نذر پدر بوده و بعد از فوت او فرزندان‌ش هنوز بر به جا آوردن نذر پدر همت می‌گمارند و آن را بر خود واجب می‌شمارند.

عزاداران برای ناهار پذیرایی می‌شوند، محرم ۱۳۹۴
(عکاس: سیدحسین صدری)

عزاداران در حال کمک به نذری ناهار محرم ۱۳۹۴
(عکاس: سیدحسین صدری)

یکی دیگر از نذرها برای رفع نیاز و گرفتن حاجات، نذر قربانی است. به طور معمول، فرد با نیت قلبی خود از خادم هیئت می‌خواهد که برای رفع نیازهای وی دعا کند تا در صورت قبولی حاجت، سال دیگر گوسفندی را قربانی نماید.

۱۳۲ ❖ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

خیرات شیر یکی دیگر از نذرهای این مراسم است. تا سه دهه گذشته که هنوز صنعت تولید شیر روتق نگرفته و به تولید انبوه نرسیده بود، در شهر میانه، دامداری‌ها به شکل سنتی اداره می‌شدند و صاحبان دام و گوسفند و گاو، صبح عاشورا تمام شیر حاصل از تولید خود را برای احسان و خیرات به میرحسن دسته‌سی یا هیئت دیگر می‌آوردند؛ هم اکنون نیز گاهی افراد به رسم دیرینه صبح عاشورا تمام شیر حاصل از دام خود را برای خیرات به هیئت می‌آورند.

برکت و مقدار شیر به قدری است که هر کس به فراخور ظرفیت‌اش هنگام رفتن نیز ظرفی پر از شیر را به خانه می‌برد. با صنعتی شدن محصولات لبنی از جمله شیر، دیگر امروز فقط روز عاشورا نیست که نذرکنندگان، شیر خیرات می‌کنند؛ بلکه روزهای دیگر نیز به همراه کیک و شیرینی، شیر خیرات می‌شود.

شیر از عناصر برکت در میان گذشتگان بود. افراد با هر نیتی، ظرف در دست می‌آیند تا صاحب‌خانه با دستان خویش ظروف آنان را از شیر پر کند تا شاید با بردن آن به منزل برکت سفره‌شان چند برابر شود. قند نیز یکی دیگر از عناصری است که به دلیل شیرینی به تبرک بدل شده است. بردن قند به عنوان تبرک سابقه طولانی ندارد و به نظر می‌رسد که مقصود از آن فقط بردن شیئی به قصد تبرک از خانه سادات است. به رسم دیرینه، برخی فقط ده یا پانزده حبه قند برای مخلوط کردن با ظرف قند خانه‌شان همراه می‌برند.

بُردن قند توسط عزاداران محرم ۱۳۹۳
(عکاس: رضا غیبی)

بُردن شیر توسط عزاداران محرم ۱۳۹۳
(عکاس: رضا غیبی)

ضمانت روسری انداختن

گاهی آدمی وقتی می‌خواهد چیز باارزشی از وجود خودش را برای رسیدن به چیز ارزشمند دیگری واسطه سازد، شرافت‌اش را به ضمانت می‌فرستد و گاهی بزرگان را به نجابت‌اش سوگند می‌دهد. برخی از بانوان برای قبول شدن نذرشان با نیت قلبی روانه بازار می‌شوند، یک روسری نو خریداری می‌کنند و آن را به حرمت قدم عزاداران زیر پای هیئت‌ها می‌اندازند. پس از اتمام مراسم عزاداری برخی روسری را با خود می‌برند و تا سال آینده از آن استفاده نمی‌کنند تا خاک عزای حسین سبب حاجت‌روایی‌شان شود، برخی نیز روسری را در خانه صاحب هیئت گرو می‌گذارند تا به حق حسین(ع) آرزوهایشان برآورده شود.

انداختن روسری توسط بانوان زیر پای عزاداران محرم ۱۳۹۴
(عکاس: مهدی نصیرزاده)

از بستن در هیئت تا گشایش در حاجت‌روایی

بستن در هیئت که در میان بانوان مرسوم‌تر است، یکی دیگر از راه‌های توسل برای گشایش درهای عشق الهی است. وقتی هیئت سینه‌زنی و اعضای شرکت‌کننده در عزاداری می‌خواهند پا از در حسینیه بیرون بگذارند، بانوان حاجت‌دار در منزل را می‌بندند تا خادم هیئت برای گرفتن حاجت بانویی که در را بسته، واسطه شود. خادم با خلوص جان دعا می‌کند و عزاداران از عمق جان آمین می‌گویند؛ اما انگار هنوز مهر تأیید به حاجت قلبی

۱۳۴ ❖ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

بانویی که در را بسته، نخورده است؛ اینجاست که همه بر اساس اعتقاد ریشه‌دار، به حضرت عباس(ع) متوسل می‌شوند که دست رد به سینه هیچ حاجتمندی نمی‌زند. وقتی نام عباس(ع) بیاید و عزاداران با اقتدار او، حاجت‌روا شدن صاحب حاجت را تضمین کنند، درهای هیئت گشوده می‌شود تا اعضای هیئت در حالی مراسم را آغاز کنند که حاجتمندی به آرامش قلبی رسیده و می‌داند تا برآورده شدن حاجت‌اش راهی نمانده است.

بستن در از سوی بانوان، محرم ۱۳۹۴
(عکاس: رضا غیبی)

پشت به سادات نمی‌نشینند

یکی از رسوم که در هیئت خاندان سادات میرحسن دستینه‌سی به جا مانده است، این است که عزاداران برای نشان دادن ارادت به خانواده‌های سادات، آنها را در بالای مجلس می‌نشانند. هنوز هم کسی در این محفل پشت به سادات نمی‌نشیند. سادات این محفل نیز همیشه حالتی متواضع دارند و در این مجلس سعی می‌کنند که بیشتر از بقیه خدمت کنند اما به طور معمول حاضران و شرکت‌کنندگان در مجلس که سادات را می‌شناسند، اجازه کار کردن به آنها نمی‌دهند. به این خانواده احترام ویژه‌ای گذاشته می‌شود و آنها را در رأس مجلس می‌نشانند تا کسی پشت به آنها نشیند.

آهنگ سینه‌زنی

آهنگ سینه‌زنی در این هیئت معروف به سه ضرب یا اوچ ضرب (u zarb) است، که اغلب در قالب آهنگ‌های سنتی اجرا می‌شود؛ به این شکل که ابتدا با آهنگ خاص نوحه، یک دست بالا می‌رود سپس دست دیگر به موازات آن تا ۹۰ درجه باز می‌شود و در ضرب سوم هر دو دست را به سینه می‌کوبند.

سومین ضرب سینه‌زنی که بر سینه زده می‌شود محرم ۱۳۹۰ (عکاس: سیدحسین صدری)

سینه‌زنی سه‌ضرب محرم ۱۳۹۴ (عکاس: سیدحسین صدری)

سبک سینه‌زنی ساق سول وورماق (sāq sul vurmāq)

سینه‌زنان همزمان با بلند کردن دست راست تا جایی که دست باز می‌شود، پای راست را هم تقریباً به اندازه سی یا چهل سانت رو به جلو بالا می‌آورند و سپس با بلند شدن دست چپ به اندازه ۹۰ درجه پای سمت چپ نیز به اندازه تقریباً سی سانت از پشت به بالا می‌آید و شکل راه رفتن آهسته به خود می‌گیرد. سپس در ضرب سوم هر دو دست به سینه کوبیده می‌شود. این حرکت یک بار ابتدا با دست راست و بار دوم ابتدا با دست چپ انجام می‌گیرد. یعنی مدام دست راست و چپ در حرکت اول جایگزین هم می‌شوند و دسته‌های هیئت آهسته آهسته پیش می‌روند و دور می‌چرخند. این مراسم شاید نیاز به تمرین داشته باشد اما عشق و علاقه حاضران و آهنگ نوحه اعضا را با یکدیگر هماهنگ می‌کند.

شکل سینه‌زنی

سینه‌زنان در دو ردیف روبه‌روی هم و به فاصله باز شدن دستان خود به فراخور قد و سن می‌ایستند. در بدو ورود به هر محلی که از قبل دعوت شده‌اند یا اماکنی همچون امامزاده‌ها می‌روند و آهسته آهسته، با سینه‌زنی آرام از سمت راست حرکت می‌کنند و بر خلاف عقربه‌های ساعت می‌چرخند. این حرکت تا آخرین لحظه سینه‌زنی ادامه دارد؛ تا اینکه در نهایت، مداح به ذکر مصیبت و روضه‌خوانی رو آورد. در این لحظه جمع سینه‌زنان رفته رفته متوقف می‌شوند، می‌ایستند یا می‌نشینند. این امر بستگی به زمان دارد. اگر قصد رفتن به جای دیگر باشد، ایستاده روضه گوش می‌دهند و اگر قصد اتمام سینه‌زنی باشد، می‌نشینند و آن را به پایان می‌رسانند.

دور زدن بر خلاف عقربه‌های ساعت تداعی بخش آن است که عزاداران نمی‌خواهند زمان به پیش برود و روز عاشورا برسد. سعی دارند که زمان را با شیون، ناله و کوبیدن بر سر و سینه نگاه دارند.

لباس و فرم پوشش

از نظر مردم‌شناسی، اشیا و ابزار نوعی حیات اجتماعی دارند. تمام اشیا دارای معنا هستند و هر شیء را باید نشانه‌ای تلقی کرد که در یک نظام معنایی قرار دارد. جنبه غیرمادی مذهب عبارت از هنجارها، باورها و ارزش‌هاست و جنبه مادی آن اشیای مقدس و ابزار و وسایل جشن و سوگ مذهبی را دربرمی‌گیرد. در مناسک عزاداری عاشورا به شکل برجسته و پررنگی این حضور و حیات اجتماعی قابل مشاهده است. لباس یکدست مشکی که فرم رسمی پوشش در مراسم عزاداری ماه محرم است و در واقع نماد این مناسک به شمار می‌رود، در بین مردم آذربایجان و شهرستان میانه و بویژه میرحسن دسته‌سی بسیار مرسوم بوده و هست. هر چند که امروزه بر اثر پدیده‌ای به نام مد، شکل و ظاهر خود را عوض کرده، کمتر کسی هست که در این ایام سوگوار از پیراهن مشکی استفاده نکند.

بررسی مردم‌شناختی هیئت‌های مذهبی شهرستان میانه ❖ ۱۳۷

لباس مشکی (فرم رسمی) مناسک عزاداری از سه تکه جدا در هیئت میرحسن دسته‌سی شکل گرفته است: ۱) باشلیق (b liq) ۲) پیراهن یا کوینک (koynak) ۳) لُنگ (فیتِه)

این لباس رسمی را تا سه دهه پیش که اکثر عزاداران شرکت‌کننده از آن استفاده می‌کردند، خادم هیئت تهیه می‌کرد. پیراهن، باشلیق و لُنگ‌های زیادی در سایزهای مختلف دوخته می‌شد. هنگامی که عزاداران برای سینه‌زنی راهی جایی خارج از محل هیئت می‌شدند، هر کدام به تناسب اندازه و سایز خودشان یکی از آنها را برمی‌داشتند و می‌پوشیدند.

پوشش هیئت در دهه‌های
گذشته محرم ۱۳۸۴
(عکاس: رضا غیابی)

برخی از افراد این لباس‌ها را بعد از دهه محرم به خانه خویش می‌برند و نگاه می‌دارند؛ حتی برخی نیز آنها را از پدر به ارث می‌برند و استفاده می‌کنند زیرا احترام بسیاری برای این لباس‌ها قائل‌اند. اما اینک اغلب افراد برای خود لباس تهیه می‌کنند. امروزه، هر کس به تناسب شرایط خود از بهترین پارچه‌ها لباس تهیه می‌کند. پیراهن‌های گشاد تبدیل به پیراهن‌های تنگ مطابق مد روز شده و باشلیق‌های بلند که دور سر پیچیده می‌شد، تغییر شکل داده و به شکل کلاهک درآمده است، لنگ‌ها نیز کنار گذاشته شده و اغلب شلوارهای مشکی جای آن را پر کرده است.

یقه بستن یا یاخا باغلاماق (yâxâ bâqlâmâq)

دوازدهمین روز ماه محرم، سومین روز شهادت سالار شهیدان است. بعد از سینه‌زنی، قبل از ظهر، سینه‌زنان اولین دکمه یقه پیراهن خود را باز می‌گذارند تا رسم یقه بستن به جا آورده شود. خادم یک به یک از اول صف شروع می‌کند؛ یقه‌ها را می‌بندد و زیر لب هر یک را برای حاجت‌روایی دعا می‌کند و با ضمانت جدش، سیدالشهدا و نیز علمدار کربلا حضرت ابوالفضل، هر یک را راهی خانه خویش می‌کند تا در پناه خداوند از هر گونه حادثه در امان باشند.

تصویر بستن یقه محرم ۱۳۹۳
(عکاس: رضا غیابی)

جمع‌بندی

مناسک عزاداری بویژه در دهه اول محرم بر تمام جنبه‌های زندگی، اعم از اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، دینی و مذهبی تأثیر گذاشته است و بنا به دلایل تاریخی، برای گروه‌های اجتماعی معنا پیدا کرده و به سنت تاریخی بدل شده است. گروه‌های مختلف تحت تأثیر مناسک آیینی یا از طریق آن، مراد دل خویش می‌جویند و با حضور در مناسک به تطهیر خود از احساس گناه یا تعقیب حاجات و دغدغه نجات و رستگاری می‌اندیشند.

امروزه یکی از مهم‌ترین و مؤثرترین آیین‌های مذهبی شیعه، بویژه در ایران، برپایی مجالس عزاداری اهل بیت است. که یکی از پرطرفدارترین و تأثیرگذارترین اجزای آن را می‌توان عنصر خادم هیئت از خاندان سادات دانست. مخاطبان برای شرکت در

بررسی مردم‌شناختی هیئت‌های مذهبی شهرستان میانه ❖ ۱۳۹۹

مجالس و هیئت‌ها، ابتدا اطلاعاتی را در مورد خادمان هیئت به دست می‌آورند و یا به شکل موروثی بر آن واقف می‌شوند و سپس در همان هیئت شرکت می‌کنند و به واسطه پشتوانه اعتقادات مشارکت‌کنندگان است که مجالس عزاداری و هیئت‌ها تداوم می‌یابد و به حیات خود ادامه می‌دهد. استمرار این نوع مجالس، با همه تغییر و تحولات پدید آمده که ناشی از ساختار اجتماعی و فرهنگی جوامع در دوره‌های زمانی مختلف است، چگونگی زندگی افراد اعتقادات دینی، باورهای مذهبی و آداب و رسوم آنان را نشان می‌دهد.

از آنجا که عشق در ساده‌ترین و پاک‌ترین لحظات زندگی تبلور می‌یابد و به غایت خود می‌رسد؛ در اجرای مناسک دینی محرم نیز به طور معمول، از متداول‌ترین ابزار زندگی برای به نمایش درآوردن نمادها مانند علم (نشان هیئت) استفاده می‌شود. پارچه‌های سیاه‌رنگ که نماد عزا و ماتم است عنصر مهم و اصلی در تزئین و زیباشناسی بومی و محلی مناسک دینی به شمار می‌رود. در کنار پارچه‌های سیاه‌رنگ، از پارچه سبز نیز که نشان معنویت و آرامش است، برای تزئین دیوار کوچه‌ها استفاده می‌شود. علم‌ها (کتل) به طور معمول، با رنگ‌های سیاه، سبز، آبی، بنفش و صورتی دوخته می‌شوند.

منابع

- آل رسول، سعید (۱۳۸۹). **سوغ سرخ**. تهران: کانون آگهی و تبلیغات مهتا تصویر.
- بیس، دانیل و فرد پلاگ (۱۳۷۵). **انسان‌شناسی فرهنگی**. ترجمه محسن ثلاثی. تهران: انتشارات علمی.
- دهخدا، علی اکبر. **لغت‌نامه دهخدا**. ج ۴۹، تهران: دانشگاه تهران.
- رحمانی، جبار (۱۳۹۲) «مناسک عزاداری و گفتمان کربلا در دین‌ورزی اقشار فرودست شهری». به نقل از کتاب **مناسک عزاداری محرم**. ج اول، تهران: خیمه.
- رحمتی، محسن (۱۳۸۹) «تکاپوهای سادات برای تشکیل حکومت در ماوراءالنهر در سده پنجم هجری قمری». **فصلنامه مطالعات تاریخ اسلام**. س ۲، ش ۷.

۱۴۰ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

روح‌الامینی، محمود (۱۳۵۷). گرد شهر با چراغ در مبانی انسان‌شناسی. تهران: زمان.

طیبی، حشمت‌اله (۱۳۷۱). مبانی جامعه‌شناسی و مردم‌شناسی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

عسکری‌خانقاه، اصغر (۱۳۹۱). مردم‌شناسی (روش، بینش، تجزیه). تهران: نشر علم.

فربد، محمدصادق (۱۳۸۸). مبانی انسان‌شناسی. تهران: بشوتن.

قنادان، منصور (۱۳۸۳). جامعه‌شناسی (مفاهیم کلیدی). تهران: آوای نور.

گلابی، سیاوش (۱۳۷۳). اصول و مبانی جامعه‌شناسی. تهران: میترا.

محدثی، جواد (۱۳۷۴). فرهنگ عاشورا. قم: نشر معروف.

مظاهری، محسن حسام (۱۳۹۲) «بررسی و تبیین جامعه‌شناختی هیئت‌های مذهبی عامه‌پسند». مجموعه مقالات مطالعات جامعه‌شناختی و انسان‌شناختی مناسک عزاداری محرم. ج اول، تهران: خیمه.

تعریف «هیئت عزاداری» در پایگاه اطلاع‌رسانی آفتاب:

www.aftab.ir

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی